

ПСИХОЛОГИЯ НА ГЛУПОСТТА

Под редакцията на Жан-Франсоа Мармион

София, 2019

PSYCHOLOGIE DE LA CONNERIE

SOUS LA DIRECTION DE JEAN-FRANÇOIS MARMION

Text: © Sciences Humaines 2018

Cover & Illustrations:

Cover: © M. Zut

Illustrations:

© M. Zut, pages: 32, 38, 46, 70, 80, 92, 102, 132, 138, 192, 198, 214, 224, 230, 298, 278, 288, 298.

© Marie Dortier, pages: 14, 56, 83, 112, 124, 134, 150, 156, 166, 171, 178, 187, 243, 250, 260, 268, 281.

Published by special arrangement with Éditions Sciences Humaines in conjunction with their duly appointed agent 2 Seas Literary Agency and co-agent Livia Stoia Literary Agency.

© Издателство „Изток-Запад“, 2019

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Недка Капралова, превод, 2019

ISBN 978-619-01-0510-8

ДАНИЪЛ КАНЕМАН • АНТОНИО ДАМАЗИО • РАЙЪН ХОЛИДЕЙ
ДАН АРИЕЛИ • ЖАН-КЛОД КАРИЕР и др.

ПСИХОЛОГИЯ НА ГЛУПОСТТА

ПОД РЕДАКЦИЯТА НА ЖАН-ФРАНСОА МАРМИОН

Превод от френски
Недка Капралова

СЪДЪРЖАНИЕ

Предисловие	7
Научното изследване на глупаците	13
Серж Сикоти	
Типология на глупаците	25
Жан-Франсоа Дортие	
Теория за простаците	37
Разговор с Арън Джеймс	
От глупостта до греболоията	45
Паскал Анжел	
Човекът се заблуждава страшно много	55
Жан-Франсоа Мармион	
Тъпота и когнитивни изкривявания	69
Ева Дрозда-Сенковска	
Мисленето на две скорости	79
Разговор с Даниъл Канеман	
За тъпотата в мозъка	91
Пиер Льомарки	
Глупостта – напълно позната	101
ИВ-Александър Талман	
Защо високоинтелигентните хора понякога вярват в нелепости? . . .	111
Брижит Акселраг	
Защо намираме смисъл в съвпаденията	123
Разговор с Никола Говри	
Глупостта като логически делириум	131
Борис Сирюльник	
Езикът на глупостта	137
Патрик Моро	
Емоциите не ни правят (винаги) глупави	149
Разговор с Антонио Дамазио	
Глупост и нарцисизъм	155
Жан Котро	

Най-лошите медийни манипулатори? Медиите!	165
Разговор с Райън Холидей	
Социалните мрежи – глупави и зли	177
Франсоа Жост	
Интернет: поражението на интелекта?	191
Разговор с Хауърд Гарднър	
Глупост и постистина	197
Себастиан Диегез	
Метаморфозите на националистическите глупости	213
Пиер дьо Сенарклан	
Как да се борим срещу колективните грешки?	223
Клоди Берт	
Защо сме такива глупави консуматори	229
Разговор с Дан Ариели	
Човекът: животинският вид, който се осмелява да направи всичко .	237
Лоран Бег	
Какво да правим против гаднярите	249
Еманюел Пике	
Глупостта, видяна от децата	259
Разговор с Алисън Гопник	
Сънуваме ли глупости?	267
Делфин Удиет	
Най-голямата глупост е да се мислиш за интелигентен	277
Разговор с Жан-Клод Кариер	
Да се помирим с глупостите си	287
Стейси Калахан	
Глупостта е смущение в предавателния сигнал на мъдростта	297
Разговор с Тоби Натан	
В тази книга участват	307
Бележки	313

ПРЕДИСЛОВИЕ

*Вие, които влизате тук, надежда
всяка оставете*

„Здравият разум е най-общоприетото нещо на света“, пише Декарт. А какво е тогава положението с глупостта?

Дали избива като пот, или само като малки капчици, дали блика, или се лее обилно – тя е навсякъде. Без граници и без ограничения. Ту тих шум, почти поносим, ту застояла, гнусна тиня, ту трус, ту силна буря, поглъщаща всичко по пътя си, смазваща, осмиваща, омърсяваща – глупостта очерня всички. По-лошо – казват, че извира от всички нас. Самият аз не се чувствам много добре.

Непоносимата тежест на живота

Всеки е виждал глупости, чувал е, чел е всеки ден, без изключение. И в същото време всеки ги върши, мисли и изрича. Всички в един или в друг случай сме се държали като глупаци, изтърсвали сме по някоя простотия, без от това да е имало кой знае какви последици. Важното е да го осъзнаеш и да съжалиш, че си го направил, защото да се греши е човешко, а признатата грешка е наполовина извинена. Винаги си глупак според някого, но рядко според самия себе си... Освен за тихото ежедневно бръмчене на глупостта, за жалост трябва да държим сметка и за мощния рев на състезателните глупаци, на високопоставените глупаци, на величията. В тези глупаци, с които се сблъскваме в работата или

в семейството, няма нищо смешно и забавно. Те ни ужасяват и ни тормозят с упоритата си, мръсна просташина и с наглата си арогантност. Те винаги оцеляват, охотно подписват и с един замах на перото зачеркват мнението ни, нашите чувства, достойнството ни. Омърсяват самочувствието ни и поставят на изпитание вярата ни в каквато и да е справедливост в този низък свят. В тях – дори и при много доброжелателство – отказваме да видим свои близки.

Глупостта е неспазено обещание, обещание за интелигентност и доверие, предадено от глупака – предател на човешкия род. Глупакът е тъп, той е „животно“! Би ни се искало да го обичаме, да стане наш приятел, но глупакът не е на нужната висота – сиреч на нашата. Той страда от болест, за която няма лек. И понеже отказва да се лекува, убеден, че е единственият едноок в свят от слепци, трагикомедията е пълна. Няма нищо учудващо, че зомбито привлича със своето подобие на живот, с интелектуалното си нищожество и с основния си повелителен стремеж да принизи живите, героите, добрите хора до своето положение. В крайна сметка глупакът иска и вас също да лиши от ум: загубеняците няма да ви пропуснат. Върхът при простака е, че понякога той е интелигентен, във всеки случай е образован: той би изгорил доста книги заедно с авторите им в името на друга книга, на някаква идеология или на това, което са му втъпили велики учители (тъпащи или не) – до такава степен притежава умението да превръща своята читателска мрежа в решетка на клетка.

Съмнението подгудява, увереността затънява

Истинският, съвършеният простак ви осъжда без предупреждение, веднага, без облекчаващи вината обстоятелства, само въз основа на вярата в привидностите, коя-

то – отгоре на всичкото – едва провижда през капациите на очите си. Умее да се покаже усърден, за да привлече себеподобните си, да организира линчуване в името на добродетелта, приличието, уважението. Глупакът преследва само ако е в глутница, а мисленето му е стадно. „Множественото число не струва нищо на човека и щом има повече от четирима, става банда от глупаци“, пееше Жорж Брасенс. А също и: „Слава на онзи, който, като няма свят и свещен идеал, / поне не досажда на съседите си.“ Уви! Колкото до съседите, те невинаги се лишават от удоволствието да досаждат!

Понеже не е доволен, че ви е направил нещастни, досадният тъпак ще е доволен от себе си. Непоклатим. Имунизиран против колебанието. Убеден в пълното си право. Щастливият малоумник ще ви направи на парчета, без да си счупи главата. Глупакът смята собствените си убеждения за истини, издълбани в мрамор, при положение че всяко познание се изгражда върху пясък. Съмнението подлудява, увереността затъпява – трябва да избереш своя лагер. Простакът знае всичко по-добре от вас, включително какво трябва да мислите, да чувствате, какво да правите с десетте си пръста, как трябва да гласувате. Той ви познава по-добре от самия вас и знае кое е добро за вас. Ако не сте съгласен, ще ви презре, ще ви обижда, ще ви нарани в буквален или преносен смисъл – за ваше добро. И ако може да си позволи безнаказано да рискува в името на един по-висш идеал, може би ще посегне и на този боклук, какъвто е за него вашият живот.

Горчива истина – законната отбрана е клопка. Опитайте се да вразумите глупака, да го промените – изгубени сте! Защото ако смятате, че е ваш дълг да го поправите, то тогава и вие също претендирате, че знаете как трябва да мисли той, как трябва да се държи... очевидно като вас. И ето че и вие сте станали глупаци. Освен това сте и наивни, защото си мислите, че имате сили да приемете предизвикателството. Още по-лошо – колкото повече се опитвате да промените глупака, толкова увеличавате силата му: той ще бъде много доволен да гледа на себе си като на жертва, която притеснява околните и следователно има право. Ще му дадете увереността основателно да се смята за герой на антиконформизма, когото да окайват и на когото да се възхищават. Деец на съпротивата... Би трябвало да се разтреперим пред размаха на проклятието: опитайте се да поправите някой глупак, и понеже няма да сте доволни от провала, ще му дадете още повече сили и ще му подражавате. Преди имаше само един тъпак, ето че сега станаха двама. Борбата против глупостта я прави само по-силна. Колкото повече нападаш змея, толкова по-голям канибал става той.

Чукунгурите на Апокалипсиса

И така, глупостта няма да отстъпи. Тя е растяща като експоненциална функция. Тогава се питаме дали днес – повече от вчера и много по-малко от утре – преживяваме нейния златен век? Докъдето стигат следите на писменото слово назад в миналото, най-добрите умове на своето време са го мислили. В онзи момент сигурно са имали право. Или пък, както всички, и те са се били превърнали в стари глупаци... Независимо от всичко обаче, новото в съвременната епоха е, че е достатъчно да има един глупак и един червен бутон, за да бъде премахната глупостта и целият свят заедно с нея.

От глупак, избран от говеда, твърде горди, че са избрали каспина си.

Другата важна характеристика на нашето време обаче е, че дори да допуснем, че глупостта още не е достигнала навсякъде връхната си точка, тя никога не е била толкова видима, самонадеяна, стадна и безапелационна. Поради което можем да се отчаяме от нашите отклонили се себеподобни, но също така – кой знае – да прегърнем по необходимост философията, тъй като е все по-трудно да се отрича суетата на всичко и нарцисизмът на всеки, както и празнотата на привидностите и на прибързаните преценки. Дано някой втори Еразъм ни даде нова „Възхвала на глупостта“ (но, за бога, на части от 140 знака най-много*, че може да получим мигрена)! Дано някой нов Лукреций ни опише дълбокото облекчение и може би радостта, която можем да изпитаме, когато стоим на брега, докато Корабът на лудите потъва във водовъртежа, повреден от пътниците, които после започват да викат „Помощ!“, за да се спасят от удавяне... Нектарът – в крайна сметка – е да се оближеш като истински лакомник от битката на глупаците помежду им, изпъчили шиповете и егото си: защото великите умове се срещат, а глупаците се блъскат помежду си. Като се мъчим да останем зрители, а не участници, е доста смело да смятаме, че сме по-малко засегнати от глупостта, отколкото нейните кресливи, озлобени, тъжни и объркани съвременници, но ако случайно това е така – какъв триумф! Впрочем по-добре е да сте скромни: никой няма да ви прости, че минавате над тълпата. Измъкнете се от стадото и тогава то самото ще ви замъкне в кланицата. Ръмжете с вълците, блейте с овцете, но избягвайте много-много да го играете самотен конник – те ще крещят от злоба по глупака. Излишно е да добавям, че ако наистина

* Авторът има предвид старото ограничение на постове в туитър. – Б.р.

се смятате за по-интелигентен и по-открояващ се от средното ниво, съдбоносната диагноза не е далеч: може би сте здрав носител на глупостта, която още не е познала себе си...

Изправени пред огромния материал и пълния провал, да твърдим, че можем да изучим глупостта с тази книга, би било просто още една глупост. Несъмнено трябва да сме абсолютно самонадеяни, симпатично наивни или съвършени тъпаци, за да се справим с подобна тема. Аз го знам пре-красно и все пак, нужно е един храбър тъпак да започне. С малко късмет начинанието ще се окаже просто смехотворно. А смехотворното не убива. За разлика от глупостта – тя убива! И ще ни надживее. Всъщност всички ни ще погребее. Само дано не се спусне с нас и в гроба...

Последно уточнение: тези разсъждения за глупаците важат и за глупачките. Дамите да се успокоят! Уви, няма единият пол да го отнася заради другия... И така, заявявам, о, глупаци от всички видове и всевъзможни глупачки, вятърничави тъпанари, пасмина тъпунгерки, готини смотаняци, тъжни пуйки, мръсни простаци, пълни простакеси, гадни отрепки, кратуни и лейки, простакеңдели и тъпачки, малоумници и безмозъчници, гъски, тикви, дришльовци, лапнишарани, лайномети, бунаци, балъци и балъчки, будали, чукундури, ръбове, чайници, кифли, гъски, патки, кокошки, тъпи крави, овци, рендета, дойде вашият час: тази книга говори само за вас. Но вие няма да се познаете в нея...

*Ваш предан глупак
Жан-Франсоа Мармион*

НАУЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ГЛУПАЦИТЕ

Серж Сикоти

Психолог и хоноруван изследовател
в Университета на Южен Бретан

„Глупакът твърди... ученият се съмнява...
мъдрият мисли“

Аристотел и... Серж Сикоти

Може ли глупаците да бъдат изследвани научно? Предизвикателен въпрос! Познаваме тъпи изследвания (например „Може ли образуването на газове в червата да служи като защита против страха?“¹), изследвания върху тъпи професии – такива, от които няма никаква обществена полза и носят твърде слабо лично удовлетворение², но как стоят нещата с изследванията върху глупаците?

Всъщност, ако разгледаме внимателно научната литература в областта на психологията, се оказва, че като цяло глупостта е доста добре проучена. В този смисъл може да отговорим, че да, може да изследваме глупаците, но не бива да забравяме, че изследванията върху тях са ни повече, ни по-малко изследвания върху Човека. Можем да изведем типов портрет на глупака, като подберем някои променливи, проучени в различни изследвания. Тогава ще получим относително точна представа за глупака (досаден, тъповат, доста ограничен поведенчески или умствено) и дори за някои от неговите разновидности, като големия тъпанар – безочлив, груб, към което прибавяме токсично нарцистично измерение, дори пълно отсъствие на съчувствие.

Глупост и липса на внимание

Но вместо да изучаваме глупака като обект, изследванията по психология позволяват най-вече да разберем защо – понякога – хората се държат като глупаци.

Така изследванията върху скриптовите³ показват, че повечето пъти, преди да действат, хората не анализират особено задълбочено средата, която ги заобикаля. Използват рутинни действия, добре отработени и привични, извършвани автоматично въз основа на признаци вътре в тях или около тях. Точно поради тази причина може да забележите, че „когато плачеш, винаги ще се намери някой тъпак, който да ти каже: „Здрасти, добре ли си?“. Това е също толкова тъпо, колкото да си погледнеш часовника втори път, веднага след като току-що си го погледнал.

Когато искаш да видиш колко е часът, трябва да погледнеш часовника си – това е скрипт, който извършваш механично. Този механизъм позволява да проявиш много малко внимание, защото ползата от скрипта е именно в това да влагаш малко внимание в задачата, която трябва да изпълниш. И тогава, понеже не внимаваш и мислиш за нещо друго, гледаш, без да виждаш, информацията не е уловена и си принуден да погледнеш часовника втори път. Тъпо е, нали?

В полето на изследванията върху ресурсите за внимание психолозите доказаха, че човек често е жертва на слепота към промените⁴ и че дори важно изменение невинаги се забелязва от него. Ето затова вероятно може да чуете: „Когато си свалил 10 килограма в резултат на диета, винаги се намира някой тъпак, който не вижда разликата...“ Изследванията върху „илюзията за контрол“⁵ ни позволяват да разберем „защо винаги има някой тъпак, който натиска като луд бутон на асансьора, когато бърза“. Изследванията върху общественото влияние изясняват защо когато някой тъп шофьор влезе в затворена улица, винаги има още един, който тръгва след него, а когато в някоя телевизионна игра го попитат дали Луната, или Слънцето обикаля около Земята, този глупак иска мнението на публиката.

Изглежда, че човек често се отклонява от чистата рационалност и от очакваните ценности. И в крайна сметка най-големият глупак е този, който покаже най-очевидни отклонения от средната стойност на проучваните действия. Обикновено неговото виждане за света е крайно опростено: затрудняват го големите числа, квадратните корени, сложността, дори кривата на Гаус, в

която често вижда само двата ѝ края. На едно място Сталин казва: „Смъртта на хиляда войници е статистика, смъртта на един войник е трагедия.“ Всички разбират по-добре анекдотите, отколкото научните доклади, гъмжащи от статистически данни. Обаче тъпакът обожава анекдотите. Дори знае за един, който паднал от 40-ия етаж и не умрял – впрочем казали го в новините по канал 1 или 6.

Глупост и убеждения

Изследванията върху убежденията откроиха съвсем ясно вярването в справедливостта на света (*Belief in a Just World*⁶) – вероятно най-споделяното в цял свят и за което тъпакът дава отличен пример, когато казва: „Да, наистина е била изнасилена, обаче ти видя ли я как е облечена?“ Колкото по-тъп е говорещият, толкова повече жертвата заслужава това, което ѝ се е случило... Впрочем надутият тъпанар презира беззъбите – тези „мръсни бедняци“*.

Тъпакът има отличната способност да вярва на щяло и на нещяло, от фолклора на заговорите до влиянието на луната върху поведението, като се мине през хомеопатията, която действа дори на кучето му – това си е доказателство! На 28 май 2017 г. един мотоциклет е сниман на магистрала А4 в продължение на няколко километра, без водача му, паднал преди това⁷. Според най-глупавите виновен е не някой друг, а „бялата дама“, според малко по-мислещите – жироскопичният ефект... Но изглежда, има отрицателна зависимост между мистичните вярвания и способността да бъде спечелена Нобелова награда⁸.

И отново в областта на вярванията изследванията⁹ разкриват разлика между „малките глупаци от последния дъжд“ и „старите глупаци от някогашните снегове“¹⁰. Доказано е, че с времето

* Алюзия за изказванията на френския президент Франсоа Оланд, който презрително е наричал бедните „беззъби“, подобно на популярния по времето на Френската революция израз „санкюлоти“ – букв. „без гащи“. – Б.пр.

отрицателните спомени се заличават и остават само положителните... Освен това с остаряването човек става все по-склонен да вижда миналото като положително, което кара старите глупаци да казват: „Преди беше по-добре...“

Цяла област от нашата ирационалност е проучена в множество изследвания и обяснена от учените като израз на потребността ни да контролираме средата, която ни заобикаля. Всеки жив организъм изпитва такава нужда (забележете как, когато се позвъни на вратата, кучето ви бърза да отиде до нея, при положение че никога не е за него...). При човека това може да доведе дори до абсурдни постъпки, например да иде да се допита до ясновидец. Във Франция има около 100 000 души, които се обявяват за ясновидци, и печалбата им е около 3 милиарда евро годишно. Въпреки че учените никога не са открили никаква реална дарба у тези заявени ясновидци, това не им пречи да извличат огромни печалби. Смята се, че 20% от жените и 10% от мъжете са прибягвали поне веднъж в живота си до ясновидство. Обикновено ясновидците не съжаляват, че са избрали това измамничество за начин да си изкарват хляба, и в крайна сметка се оказва, че те са глупаци, които превръщат тъпанарите в източник на търговия... Потребността от контрол често води до илюзията за контрол, а глупакът вероятно си създава повече илюзии от другите¹¹. Например при пътуване в кола тази илюзия се проявява в по-голям страх от катастрофа, когато човекът е пътник, отколкото когато шофира. Впрочем глупакът не може да спи, когато е пътник. Успява да заспи само когато шофира!

Глупакът хвърля зарове по-силно, за да му се паднат шестници, избира си числата за тотото, обича да стъпва в кучешки лайна, но избягва таблиците. Глупакът е наясно с всичко: ако е спечелил от тотото, това е, защото 6 ноци поред е сънувал числото 6 и тъй като 6×6 е равно на 36, той е играл с числото 36 и е спечелил. В тази връзка трябва приемем, че глупакът е в добро умствено здраве, тъй като тази илюзия е много по-слаба у депресираните хора¹².

Изследвания върху глупаците, които ти обясняват твоята работа

В една друга област, също много добре проучена, глупакът в голяма степен използва стратегии за съхраняване на себеуважение-то. Изследванията върху изкривяването на фалшивите съгласия¹³ доказват, че броят на лицата, с които имаме общи недостатъци, е преувеличен, което кара глупака, на когото сте направили забележка, че е нарушил знака „стоп“ с колата си, да каже: „Ами никой не спира на тоя стоп!“

Глупакът често е жертва на ретроспективното изкривяване. В родилния дом той ще каже: „Сигурен бях, че ще е момче“, по телевизията ще заяви: „Сигурен бях, че Макрон ще стане президент“, а понякога дори ще ви каже: „Сигурен бях, че това щях да кажа!“ Дали глупакът е злонамерен? Дали е гадател? Не, глупакът използва „знаех си“ със стратегическа цел, именно за да покаже, че е много по-осведомен, отколкото е: „Зная, зная...“ Разбира се, за тези изследвания не бива да говорите на глупаците, защото те веднага ще отрекат, че е вярно...

За да запазят себеуважението си, много хора надценяват способностите си. Това отношение е показано отчетливо чрез психологически експертизи, сочещи, че в много области голям брой от участниците смятат себе си за по-добри от средното равнище, например що се отнася до интелекта. От едната страна на стълбицата са „истинските глупаци“, упреквани, че им липсва увереност в самите себе си, защото от наивната психология е известно, че този, който труп качества като простота, смиреност и дискретност, често е смятан за „много тъп“ или „истински тъп“, сиреч такъв тъпак, от когото другите се възползват. От другата страна на оста намираме онези, които получават много високи оценки, сиреч тъпаци с прекомерен излишък от увереност. Глупакът може да струва много скъпо на обществото, когато се е изгубил в морето или в планината, например е карал ски извън указанияте писти, макар че през повечето време с удоволствие надценява способностите си да владее скоростта си, когато кара кола.

Накрая, егоцентричното изкривяване¹⁴ позволява да различим малкия *мръсник* от добродушния тъпак, който не разпознава себе си като глупак. Тъпакът се е развел три пъти, защото е попаднал на три тъпанарки, провалил се е, защото работи с куп вързаници. Още като юноша е забелязал, че не краката му, а чорапите му смърдят. Веднъж са го спрели с колата за превишена скорост, но тогава наистина е нямал късмет. Трудно му е да разбере, че късметът просто е обяснението, което глупакът дава на вероятността.

Изследователите Дънинг и Крюгер не се осмелявали да дадат за печат статия със заглавие от рода на „Изследване върху глупаците, които ти обясняват твоята работа“. Такова представяне на труда им нямало да може да мине през филтрите на редколегиите на научните списания. Но все пак в своите текстове са показали именно това! Тези двама специалисти открили, че некомпетентните хора имат склонността да надценяват собственото си равнище на компетентност. Така някой тъпак, който никога не е имал куче, ще ти обясни как да възпитаваш своето куче... Дънинг и Крюгер отдават това изкривяване на трудността, която изпитват неквалифицираните хора, когато в определени ситуации трябва да оценяват действителните си способности. Но това не е всичко: според психолозите¹⁵, макар некомпетентният човек да има склонност да надценява своето равнище на компетентност, той не успява да види компетентността у тези, които я притежават.

Когато плачеш, винаги се намира някой глупак, който да ти каже: „Здрасти, добре ли си?“

Благодарение на тези изследвания сега разбираме защо тъпикът клиент отделя толкова време да обяснява на професионалиста същността на работата му, както и защо когато някой е изгубил нещо, винаги има някой тъпак, който да го попита: „Чакай, то къде беше, когато го видя за последен път?“, или пък защо глупакът казва: „Да си адвокат е лесно – правото е наизустяване“; „Да откажеш цигарите? За това е нужна само воля“; „Да пилотираш

самолет? То е като да караш автобус“ и т.н. Така в края на лекция по квантова физика, от която нищо не разбира, глупакът ще погледне експерта право в очите и ще каже: „... Зависи.“

Дънинг и Крюгер смятат дори, че скромността би трябвало да ни възпре да гласуваме, ако нищо не разбираме от икономика, от геополитика и от живота на институциите, не сме компетентни да оценим изборните програми и не знаем какво трябва да се направи, за да се подобри положението във Франция... Обаче глупакът ще каже в кръжмата: „Аз знам как може да се сложи край на кризата!...“ Множество изследвания, направени с хора от азиатски произход, показват обратен Дънинг–Крюгер ефект¹⁶... И следователно способност да се подценяват собствените способности. Изглежда, че в културата на Далечния изток, тъй като нормите изключват самоизтъкването, не се открива тази склонност да покажеш, че си специалист във всички области...

Радар за глупост

Макар да съществуват много повече механизми, които биха могли да дадат дефиниция на глупостта, да завършим този кратък синтез с „циничното недоверие“, от което глупакът, дори тъпакът е засегнат доста по-силно от другите¹⁷. Цинизмът се определя като съвкупност от отрицателни убеждения в човешката природа и техните мотиви. Тъпакът често е жертва на социополитически цинизъм – достатъчно е само да го запитате. Няколко кратки изречения непрестанно подчертават разсъжденията му: „Всички са негодници“; „Радарите = врява, шумотевица, въздухарщина“; „Психолозите? Всичките са шарлатани“; „Журналистите? Подлоги“. Тъпакът мисли, че хората са почтени само от страх да не ги хванат. Той живее в свят на некомпетентност и коварство. Изследванията ясно показват, че циничните глупаци толкова мразят работата в екип и са толкова недоверчиви, че пропускат прекрасни професионални възможности и поради това се оказват с по-ниски доходи, отколкото другите.

Накрая бихме могли да кажем, че глупакът е възплъщение на един вид прекомерна изява на различни психологически наклон-

ности, установени от учените. А този, който натрупа всичките, ще бъде смятан за „крал на глупаците“, нещо повече – за най-големия тъпанар, който някога е стъпвал по тази земя.

Но тъпият... съществен въпрос „Може ли да бъдат изучени глупаците?“ вероятно по-скоро е „Защо има толкова много глупаци?“. Това е вярно, достатъчно е да извикате на улицата: „Нещастен глупак!“ и всички ще се обърнат! За пореден път научната литература ни дава отговор и дори няколко.

Първо, всички ние имаме радар за глупостта: негативно-то изкривяване¹⁸. Склонни сме да придаваме повече тежест, да обръщаме повече внимание и да проявяваме по-голям интерес към отрицателните, отколкото към положителните неща. Негативното изкривяване оказва силно влияние върху мнението на хората – върху техните предразсъдъци, стереотипи, дискриминацията, суеверията. В домашните работи веднага виждаме липсващото съвършенство, но никога, когато то е факт... Следователно именно чрез негативното изкривяване сме способни да забележим по-бързо глупака, отколкото гения, когато се намираме в сложна социална обстановка. Впрочем това изкривяване ни кара да видим по-ясно намерението зад дадено отрицателно явление, отколкото зад дадено положително явление. Когато търся някакъв предмет вкъщи, съм склонен да си мисля не че аз съм го изгубил, а че някой го е сложил другаде: „Кой ми е пипал...?“ Накрая, ако нещо не стане, склонни сме да мислим, че зад това се крие някакво човешко намерение, че вината е на някой страшен глупак, провалил всичко.

За завършек да отбележим, че учените отриха фундаменталната грешка на приписването¹⁹: когато наблюдаваме даден човек, приписваме поведението му на дълбоката му природна същност, а не толкова на причини, външни за него. При това положение в много случаи заключението става прозрачно ясно: той е глупак. Така когато някоя кола ни задмине бързо, то е, защото шофьорът ѝ е тъпанар, а не защото детето му се е ударило в училище; когато някой приятел не ни отговори на имейла до два часа, то е сигурно защото се цупи, а не защото му е спрял интернетът; ако колегата не ни е върнал папката с документите, то е, защото е мързелив,

а не защото е претрупан с работа; ако професорът ми отговаря сухо, то е, защото е тъпанар, а не защото моят въпрос е дебилен. Този механизъм подсилва също така способността ни да виждаме глупаци навсякъде. Ето поне две причини, поради които сме толкова чувствителни към глупостта...

ТИПОЛОГИЯ НА ГЛУПАЦИТЕ

Жан-Франсоа Дортие

Създател и главен редактор на „Серкл Пси“
и на „Сианс Юмен“

Ако съществуват многобройни форми на интелект, то тогава и простотията трябва да е разнообразна... Поради липса на по-задълбочени изследвания, дори на зачатък на наука за глупостта (за която тази книга дава някои насоки), може да започнем с описание на представителните извадки.

Изостанал

Изостанал, бавноразвиващ се, простоват, идиот, дебил, тъпак, куку, имбецил, глупак, рѐб, ренде, чукундур... речникът на глупостта няма край. Това семантично богатство несъмнено отразява нюанси в смисъла, варианти в употребата, както и ефекти, дължащи се на модни тенденции.

Обаче като цяло смисълът винаги е един и същ: независимо от разнообразието на формулите и метафорите, глупакът е този, за когото се смята, че интелектът му е редуциран, а умственият му хоризонт – ограничен. Следователно глупостта винаги се дефинира от някаква относителна позиция. Никой не е глупав според самия себе си (ако всички бяха глупаци, никой нямаше да може да го забележи). С други думи казано, глупостта се измерва въз основа на отправна точка, определена от някого, който се смята за по-добър.

Дрѐвник

На английски наричани *rednecks* или *hillbillies*, дрѐвниците са тъпи, злобни, расисти и егоисти. Или така ги рисуваше Кабю*,

* Жан-Морис-Жюл Кабю (1938–2015) – известен френски карикатурист и журналист, убит в Париж по време на атентата срещу сградата на сатиричния вестник „Шарли Ебдо“. – Б.пр.

който обезсмърти психологическия им профил. Те формират батальоните на избирателите на популистките партии: понеже са тъпи, това означава, че нямат политическо мислене и се влияят от злободневни, банални разсъждения. Мисленето им е „квадратно“ – всичко е бяло или черно, нюанси няма. Те са инаги, тъпанари и разумните аргументи изобщо не стигат до тях: „захапали“ са мнението си и не отстъпват от него. Това е мисленето „край и точка по въпроса“!

Те са злобни, защото се нахвърлят безмилостно върху изкупителни и невинни жертви: арабите, негрите, изобщо имигрантите.

Егоисти са, защото само едно-единствено нещо има значение за тях: собственото им благополучие, удобството им, „искаме пари“...

Но наистина ли тези дръвници съществуват като психологически профил? Ако това е така, трябва да покажем, че съществува органична връзка между глупостта (сиреч слабото умствено равнище) и злобата (разбирана като егоизъм и презрение към другия).

Освен ако връзките между двете не са случайни, защото човек може да е глупав и добър (вижте „селския идиот“), както може да бъде злобен и в същото време умен. Не е ли точно такъв случаят с хората, създали портрета на дръвника – карикатуристите (Кабю, Рейзер...), работещи за вестник „Хара-Кири“, който сам се определяше като „глупав и зъл“? Тези хора не бяха истински глупави (макар че систематичното рисуване на карикатури и клишетата в крайна сметка ограничава интелекта). Злобни обаче те често бяха.

Универсален глупак

„Всички са глупаци!“: обикновено тази формула се произнася силно, с лакът, опрян на тезгяха на бара. Но това „всички“ кого назовава? Политиците, техните избиратели, чиновниците, некомпетентните и т.н., а оттам и почти всички, защото формулата не допуска нюанси.

Именно тази липса на разсъждение в анализа, арогантността, с която някой се издига над обикновените хора, за да съди оста-

налата част от човечеството – това е много сигурен белег, че имаме работа с истински глупак. „Свойствено за грешката е, че не се смята за такава“, казва Декарт. Това е още по-вярно за глупостта. Очевидно глупакът не може да разпознае себе си като такъв. Но пък представлява доста сигурен критерий за разпознаването на глупак близо до него. Където и да сте, щом чуете: „Всички са глупаци!“, може да сте сигурни, че наблизо има глупак.

Изкуствена глупост

„Компютърът е абсолютно тъп.“²⁰ Твърдението е изречено не от кого да е: Жерар Бери преподава информатика в Колеж дьо Франс. Този специалист по изкуствен интелект не се колебае да застане на коренно противоположно мнение относно спекулациите (резултат от недобра информираност) със способностите на машините да надминат човешкия интелект.

Разбира се, изкуственият интелект постигна важни успехи през последните 60 години. Да, има машини, които могат да разпознават изображения, да превеждат текстове, да поставят медицински диагнози. През 2016 г. софтуерът AlphaGo на „Дийп-майнд“ успя да победи в игра на го един от най-добрите световни играчи. И макар че успехът беше впечатляващ, често се забравя да се каже, че AlphaGo умее да прави само едно нещо: да играе на го. Също като програмата Деер Блуе, която победи Каспаров на шах през 1996 г. – преди повече от 20 години. Така наречените интелигентни машини просто развиват дадена силно специализирана компетентност, на която са обучени от учителя си – човек. Спекулациите относно самостоятелността на машините, които „учат съвсем сами“, са митове: машините не умеят да пренасят придобитите умения от една област в друга, а този вид пренос е един от основните механизми на човешкия интелект. Силата на компютрите е в мощността на работната памет и в мълниеносните способности за пресмятане.

„Учещите машини“, които работят на принципа на *deep learning* (новото поколение на изкуствения интелект), не са интелигентни, защото не разбират какво правят. Така автоматичната

програма за превод на гугъл е научена само да употребява дадена дума в определен контекст (черпейки от огромен масив примери), но си остава свършено „идиотска“: тя в нито един случай не разбира значението на думите, които използва.

Ето защо Жерар Бери си позволява да каже, че всъщност „компютърът е абсолютно тъп“.

Колективна глупост

Колективният интелект обозначава форма на групов интелект – интелекта на мравките или на невроните: всеки елемент, взет поотделно, не е кой знае колко умел, но груповият ефект върши подвизи. С магията на самоорганизацията мравките са способни да изградят своя мравуняк с галерии, брачна стая, склад за храна, инкубатор, система за проветряване... Някои от тях имат „земенделски“ способности (отглеждане на гъби), както и „животновъдски“ (отглеждане на листни въшки) и т.н.

Макар функционирането му все още да остава необяснено, колективният интелект за кратко време се превърна във високоценен модел, който почива върху проста идея: цялото превъзхожда сбора на отделните части. Колективното решение и съвместното създаване са по-добри от индивидуалното решение.

Случва се обаче много хора заедно да правят нещо по-лошо, отколкото отделния човек. Следователно колективният интелект има свой нерешен проблем: колективната глупост. Така, когато сме много, нашата способност за съждение може да се окаже силно намалена: известните опити, направени от психолога Соломон Аш върху груповата норма, го установиха отдавна. Достатъчно е мнозинството от хората да защитават очевидно погрешна и идиотска теория, за да увлекат и други по този път вследствие на ефекта на конформизма. Друг пример – фалшивите ценности на мозъчната атака (брейнсторминг): вземете група от десет души и ги накарайте да работят заедно в продължение на половин час върху някакъв проект (например да измислят туристически слогани, за да рекламират даден град). Успоредно с това дайте задача на друга група, в която всеки разсъждава индивидуално. Събере-

те писмените работи: предложенията на група 2 са много по-богати и по-многобройни от тези на група 1. С други думи казано, понякога цялото е по-малко от сбора на частите.

Всъщност няма смисъл да правим някакви големи психологически опити, за да онагледим колективната глупост. Всичко, което се доказва в лабораторията, всеки ден се изпробва в работните съвещания, където колективното усилие произвежда толкова много глупости, че все едно си ги измислил сам.

Доверчив

Какво по-доверчиво може да има от едно дете? Можеш да го накараш да повярва на почти всичко: че някъде на небето има стар човек с бяла брада, който пътува в леляща шейна, теглена от елени, и носи подаръци на послушните деца, или пък че една мишчица идва да вземе падналите зъбчета, за да сложи нови на тяхното място...

Доверчивостта е форма на глупост, свойствена за детството. Във всеки случай, това е мнението на психолог като Жан Пиаже*. Философът Леви-Брюл смята, че примитивните народи също са твърде лековерни с техните анимистични вярвания в „горски духове“, притежаващи магически сили, което, изглежда, доказвало, че диваците, също като децата, не са достигнали разумна възраст.

В резултат на психологически опити обаче се е наложило да се допусне, че децата не са толкова наивни, колкото се е смятало: те предполагат, че елените могат да летят, но само в един паралелен свят, който не е подчинен на законите на земята, където те много добре знаят, че елените не летят. Самите ние – разумните възрастни – сме готови да повярваме в съществуването на частици със странно поведение (дарбата да умееш да си навсякъде, общуването от разстояние), щом това бъде потвърдено от физиците. Някои от тези учени са религиозни и дори вярват във възкресението на Христос.

Тези констатации накараха психолозите и социолозите да преразгледат значението на понятието „доверчивост“. Тя не може

* Жан Пиаже (1896–1980) – швейцарски учен, известен с изследванията си върху детската психика и изобщо върху развитието на децата. – Б.р.

да бъде приемана като липса на логика (с други думи, детската глупост): вярата в неща, които на пръв поглед са невероятни, се отнася по-скоро до определена отпавна система, отколкото до наивност или до липса на разсъдък.

В края на живота си Люсиен Леви-Брюл признава, че е сгрешил относно мисленето на „примитивните“. Признаването на грешката би трябвало да повиши доверието в него, тъй като подобно поведение е доста рядко в света на философите.

Слабоумен

Когато в края на XIX в. Жул Фери налага задължителното посещаване на училище във Франция, става ясно, че има ученици, които не могат да следват нормалното образование. Тогава се обръщат към двама психолози – Алфред Бине и Теодор Симон, на които е възложено да изработят тест за интелигентност, с който тези деца да могат да бъдат определяни и да получават образование, съобразено с възможностите им: този тест е в основата на това, което впоследствие ще стане прословутият КИ (коефициент за интелигентност, *QI*).

Прието е, че средният КИ за дадено население е 100. Тестовите за КИ позволяват да се определи слабоумието и неговите подвидове: „леко слабоумен (дебилен)“ е този, чийто КИ е по-нисък от 80 (и по-висок от 65); „средните дебили“ се намират между 50 и 65; „тежките дебили“ (някога наричани „имбецили“) имат КИ от 20 до 34. Още по-надолу (КИ, по-нисък от 20) се намират „умствено изостаналите в дълбока степен“, наричани още идиоти.

Днес думите „дебил“ и „изостанал“ не се употребяват в психологията и са заместени с евфемизми: говори се за „недостатъчност“, „закъснение“, „забавяне“, „трудности в обучението“, дори за „различие“* (също както вече не се говори за „гении“ или „свръхнадарени“, а за „преждевременно развити деца“ или деца с „висок

* В българската образователна система също се използват подобни понятия – „деца със специални образователни потребности“, „с интелектуални затруднения“, „със забавено развитие“ и др. – Б.р.